

Mirjana Majhenič

SKRB ZA STARE

OD DRŽAVE BLAGINJE DO SAMOPOMOČI

Država blaginje je – tako v vzhodnih kot v zahodnih državah – razgradila tradicionalne oblike solidarnosti med ljudmi, ki so bile v predindustrijskem obdobju pomemben mehanizem obvladovanja in premaganja njihovih vsakodnevnih stisk in težav. Te pristne in učinkovite oblike vzajemne in medsebojne pomoči je želela nadomestiti s socialno politiko. Vendar pa so izkušnje zadnjih desetletij povsod po svetu pokazale, da je taka institucionalizirana dejavnost predraga tudi za najbogatejše države, hkrati pa tudi neučinkovita pri razreševanju in odpravljanju človeških stisk in težav.

Socialna politika je v odvisnosti od prevladujoče ideologije in resursov, s katerimi je razpolagala konkretna država, določala potrebe prebivalstva ter vsebino in obseg storitev, potrebnih za njihovo zadovoljevanje. V praksi je to pomenilo, da nekaterih problemov »uradno« sploh ni bilo, drugim pa so namenjali nesorazmerno veliko pozornost.

Naravna pot razvoja je prinesla potrebo po *decentralizaciji* družbenih služb, s čimer teoretiki razlagajo vertikalno organizacijo, ki ureja razmerja med političnim sistemom in družbenimi službami. Sopomenke tega termina pa so tudi: deinstitucionalizacija, komercializacija, privatizacija, socializacija. Tako tudi na socialno varstvenem področju v novejšem času govorimo o »pluralistični socialni«.

V naših razmerah in v tem trenutku, ki ga zaznamujejo globoke strukturne spremembe na gospodarskem, političnem in socialnem področju, je zelo transparentna nemoč države blaginje, da bi lahko z

institucionaliziranimi oblikami pomoči na socialno varstvenem področju, pa tudi na drugih področjih družbenih dejavnosti pokrila vse potrebe ljudi.

V praksi smo strokovnjaki v centrih za socialno delo začeli zaznavati te prazne prostore že pred desetletjem. Nekako v ta čas sodi začetek intenzivnega iskanja in razvijanja novih metod dela in novih pristopov k uporabnikom naših storitev. Na vidni ravni se je to dogajalo kot odpiranje institucij v okolje z vključevanjem prostovoljnih laičnih in strokovnih sodelavcev, na sprva manj opazni ravni pa kot dogajanje, immanentno procesu demokratizacije, ki kot temeljno vrednoto uveljavlja posameznika in njegove pravice.

Eno temeljnih vprašanj, ki ga nosi v sebi vsak proces deinstitucionalizacije družbenih služb, zadeva vlogo in položaj uporabnikov njihovih storitev.

Nikakršna skrivnost ni, je pa vsekakor nepriljubljena tema, da prav profesionalci, ki zelo poudarjamo pomen samo-odločanja naših uporabnikov, v praksi še vedno zelo težko prepuščamo ljudem odločanje o njihovih življenjih.

Ko govorim o vlogi in položaju uporabnikov storitev družbenih služb, imam torej v mislih njihov položaj v razmerju do strokovnjakov. Ključni mehanizem v tem položaju, ki določa možnosti uporabnikov, da vplivajo na vsebino in kakovost socialno varstvenih storitev, je *razmerje moči* med njimi in eksperti. *Vplivati* pomeni *imeti nadzor*. *Vplivati* lahko v končni posledici pomeni tudi *preprečiti zlorabe*. Zato je decentralizirana dejavnost zaradi učinkovite kontrole, ki jo imajo nad produkcijo storitev

tako uporabniki kot strokovnjaki, lahko resnično kvalitetna.

V tem primeru je razmerje moči med enimi in drugimi uravnovešeno v odprtem, prilagodljivem sistemu. Vsi imajo enako možnost za artikulacijo svojih interesov in ciljev, izražanje negativnega feedbacka in vzpostavitev medsebojnega zaupanja v popolni odsotnosti prevlade in odvisnosti. V takem sistemu je klient res uporabnik ali celo partner ekspertu.

Na drugem polu je asimetrični model moči, v katerem uporabniki nimajo nadzora in vpliva na delo profesionalcev in v skrajnem primeru lahko postanejo celo predmet eksperimentiranja.

KAKO ZMANJŠATI ODVISNOST UPORABNIKOV OD STROKOVNJAKOV

Po Hasenfeldu (Rus 1990) tako klient kot ekspert težita k uresničitvi svojih interesov, kar skušata doseči z naslednjimi vzorci vedenja:

- z iniciativo
- s spreminjanjem razmerja moči
- z medsebojnim zaupanjem.

Uporabnikova iniciativa je odvisna od njegovih osebnih in materialnih virov, možnosti dostopa do alternativnih virov pomoči in konvergence njegovih in ekspertovih interesov.

Na spreminjanje razmerja moči vplivajo informacije in znanje, ki jih ima uporabnik o naravi storitev, nujnost storitve zanj in možnosti, da bi te storitve poiskati v drugi instituciji ali pri drugem strokovnjaku v isti instituciji.

Zaupanje, ki je temelj kooperativnega in ustvarjalnega odnosa med uporabnikom in strokovnjakom, pa zagotavlja obravnavo, ki ohranja klientovo identiteto in avtonomijo.

Ta model razmerja moči med klientom in ekspertom je mogoče vključiti v razmišljanje o tem, kako v naši praksi zmanjšati odvisnost prvih od drugih na zanimivem primeru soobstoja različnih oblik pomoči starim, ki zrcalijo različne stopnje institucionaliziranosti in hkrati tudi vpliva, iniciative in odvisnosti uporabnikov. To so:

- dom za upokojence

- pomoč starim ljudem na domu
- skupine starih za samopomoč.

Medtem ko so bili domovi upokojencev v preteklih desetletjih edina organizirana oblika pomoči starim ljudem ob tisti, ki jo je zagotavljala neformalna socialna mreža (sosedska pomoč, sorodstvo), sta Pomoč na domu in Projekt skupine starih za samopomoč novejšega datuma.

Pomoč na domu so kot program javnih del razvili po praktično vsej Sloveniji centri za socialno delo, ponekod tudi domovi upokojencev, zdravstveni domovi in še kdo. Ti programi pomenijo mrežo storitev v bivalnem okolju, ki pomembnemu številu starih ljudi omogoča dostojno in varno življenje v njihovem domačem okolju. Nadomešča torej institucionalno varstvo in je bistven sestavni del zagotavljanja kvalitete življenja v starosti.

Projekt skupin starih za samopomoč se razvija pod okriljem Združenja za socialno gerontologijo in gerontagogiko Slovenije. Vključuje že več kot 400 skupin v domovih in v domačem okolju in je danes nedvomno najpomembnejši sistem zadovoljevanja nematerialnih potreb starih ljudi pri nas, ob tem pa tudi odločilno oblikuje odnos mlade in srednje generacije do starosti in staranja.

Da bi z uporabo Hasenfeldovega modela ugotovili, kakšno je razmerje moči med uporabniki in strokovnjaki v teh treh oblikah pomoči starim, lahko uporabimo naslednje predpostavke:

Stopnja odvisnosti je tem manjša:

- čim večji so osebni in materialni viri posameznika
- čim večje so možnosti dostopa do alternativnih virov pomoči
- čim bolj so interesi in cilji enih in drugih konvergentni
- čim bolj dosledno je posameznik obravnavan kot samostojna osebnost
- čim manj je storitev posamezniku nujno potrebna
- čim večje možnosti ima, da do te storitve pride v drugi instituciji ali pri drugem strokovnjaku
- čim več ima informacij in znanja o naravi storitve

Sklepanje na osnovi poznavanja in razumevanja značilnosti in funkcioniranja

domov za upokoјence, programov pomoči na domu in skupin starih za samopomoč mi omogoča hipotezo, da po uporabi teh kriterijev vlada med klienti in eksperti v domovih asimetrični sistem moči, kjer imajo klienti najmanj moči in so najbolj odvisni. Na drugem polu v skupinah za samopomoč je povsem nasprotno, medtem ko je dejavnost pomoči na domu nekje vmes.

Kriteriji in hipoteze nas opozarjajo na nekatere načine ustvarjanja uravnovešenega razmerja moči med uporabniki in strokovnjaki. Če navedem samo nekatere: povečevanje ekonomske moči uporabnikov z uvajanjem sistema vavčerjev in različnih oblik zavarovanj, oblikovanje predstavnih teles uporabnikov v javnih službah in organizirano vplivanje na načrtovanje, izvajanje, obseg in kvaliteto storitev. To slednje pa zahteva od strokovnjakov, kot pravi Eide Kjell (Rus 1990), da zmanjšajo svoj intervencionizem oziroma profesionalni paternalizem.

Ta izziv se pri nas v novejšem času – konkretno v zadnjem desetletju – strokovnjakom ponuja s socialno inovacijo, ki jo Veljko Rus imenuje »postmodernizem« v socialni politiki (*ibid.*), Jože Ramovš pa razlaga kot naraven imunski sistem, ki skrbi za reševanje socialnih zagat in za krepitev socialne klenosti posameznika in temeljnih človeških skupin (Ramovš 1995). V mislih imam seveda *samopomoč*.

Skupine in organizacije za samopomoč, ki so marsikje v svetu že prerastle v gibanja, so izjemno pomemben del zadovoljevanja potreb ljudi ter obvladovanja in razreševanja njihovih problemov. Vzroke za nastajanje skupin za samopomoč je treba iskati v dejstvu, da se državne institucije tudi v deželah blagostanja niso bile povsem sposobne soočiti z naraščajočimi zdravstvenimi in socialnimi problemi prebivalstva, ter v pojavljanju potrebe po vzajemni odgovornosti in preseganju odvisnosti posameznikov in skupin od državnih služb.

V naših razmerah so primeri samoorganiziranja ljudi v skupine za samopomoč z motivom, da bi preprečili ali razrešili določen problem in pomagali sebi tako, da pomagajo drugim, še dokaj redki. Večinoma

smo pobudniki, organizatorji in voditelji teh skupin strokovnjaki, ki smo tako razvili novo poklicno vlogo – *pomoč za samopomoč*. Bistvo te nove vloge vidim prav v preseganju ekskluzivnosti, vsevednosti in dokončnosti odločitev strokovnjakov. To je proces, ki je sam v sebi izjemno zahteven, saj pomeni, da je treba opraviti s predsodki in vzpostaviti enakopraven odnos ter stopiti na neznano pot profesionalnega in osebnega razvoja. Tega namreč zahteva dogajanje v skupinah, katerega značilnosti so: ravnovesje dajanja in sprejemanja suporta, pomen občutkov in osebnih izkušenj, intuicija in duh vzajemnosti, tukaj in sedaj namesto znanja, vrednotenja, ocenjevanja in dolgoročne perspektive.

Vloga strokovnjaka se tako povsem razlikuje od tiste, ki jo ima v skupinskem socialnem delu ali v terapevtski skupini, čeprav je cilj identičen – mobilizirati potencialne skupine in posameznika za spopad s situacijo. Prepričana sem, da je lahko tudi težja, saj zahteva sposobnost za ohranjanje občutljivega ravnovesja med intervencijo in prepustitvijo toku skupinske dinamike, zlasti pa umetnost, ki ji pravimo »narediti samega sebe nepotrebnega«.

V nadaljevanju sledi poskus razčlenitve vlog strokovnjaka, ki se angažira v skupini za samopomoč.

POBUDNIK

Strokovnjaki v različnih službah pomoči pri svojem poklicnem delu zaznavamo potrebe, jih analiziramo in predvidimo tudi načine za njihovo zadovoljevanje. Vloga pobudnika ustanovitve skupine za samopomoč na primer zahteva osebno pripravo, pripravo okolja, pripravo načrta in njegovo verifikacijo pri »somišljenikih«, pripravo, motivacijo in povabilo bodočim članom skupine. Sem uvrščam tudi prvo srečanje, ki je namenjeno pogovoru o pričakovanih članov, možnostih, ki jih imajo v skupini in njenem poslanstvu.

ORGANIZATOR

Skupini je treba priskrbeti pogoje za ustanovitev in delovanje, zlasti prostor za srečanja in denar za pokrivanje materialnih stroškov, ob tem pa tudi tkati mrežo, v kateri se bo skupina lahko povezovala s sebi sorodnimi.

SVETOVALEC

Strokovnjak skupini s svojim znanjem seveda lahko pomaga preko čeri in mimo pasti, vendar na neavtoritativen in nevsiljiv način, s spodbudo in oporo ljudem, ki se želijo postaviti na lastne noge.

Strokovnjaki, zaposleni v državnih institucijah na področjih pomoči ljudem, smo se v sodobnih družbenih procesih znašli v paradoksnem položaju. Prvi smo se, ob podpori stroke seveda, odzvali razmeram, ki so sledile zmanjševanju interventne vloge države: povečevanju obsega in teže stisk ljudi, pojavu povsem novih problemov (brezposelnost, narkomanija, brezdomstvo) in prej latentnim problemom, ki so postali manifestni (problemi starih, nasilje v družini, zlorabe otrok), z novimi metodami in oblikami pomoči ter novimi pristopi k ljudem in njihovim potrebam – s *svojim prispevkom k deinstitucionalizaciji služb pomoči človeku*.

Literatura

- J. RAMOVŠ (1995), *Slovenska sociala med včeraj in jutri*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.
V. RUS (1990), *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Inštitut za sociologijo.